

ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ

Проблема цінностей досліджувалася багатьма вченими: філософами, педагогами, психологами, етнографами, істориками та іншими. У філософській науці вивчення аксіології особливо активно почалось у 60-ті роки ХХ ст. Цією проблемою займались: П.В. Алексєєв, С.Ф. Анісімов, Г.І. Волинка, О.Г. Дробницький, А.М. Коршунов, В.А. Рижко, В.П. Тугарінов та ін.

Цілий ряд праць присвячено аналізу ціннісних орієнтацій особистості у процесі її становлення та життєдіяльності. Це роботи В.С. Бакірова, М.Ф. Головатого, Є.І. Головахи, М.М. Мокляк, В.Л. Оссовського, В.С. Пазенок, М.О. Парнюк, Є.А. Подольської, Л.В. Сохань, В.Г. Табачковського та ін.

У вітчизняній психологічній науці проблема цінностей вивчалась з різних аспектів. З погляду диспозиційної концепції ціннісну проблематику досліджував В.А. Ядов, а з погляду теорії “установки” – Д.М. Узнадзе. О.М. Леонтєв виклав концептуальні позиції про “особистісний смисл”.

Формування соціальних цінностей майбутніх учителів історії передбачає діагностичне вивчення рівня їх сформованості у студентів. Для цього необхідно встановити критерії, показники, ознаки ступеня прояву цієї особистісної характеристики.

Критерій (*від грецької*) – ознака, на основі якої здійснюється оцінка. Критерії сформованості соціальних цінностей – це теоретично розроблені показники рівня сформованості соціальної аксіосфери особистості, які дають нам уявлення про різні якості особистості.

У психолого-педагогічній літературі є багато різних методик діагностики ціннісної сфери

особистості, які звертаються до різних критеріїв. За спрямованістю, способом і місцем застосування критерії сформованості соціальних цінностей особистості поділяють на дві групи: 1) пов’язані з проявом ціннісних орієнтацій у зовнішній формі (судження, оцінки, дії особистості); 2) пов’язані з явищами і поведінкою, прихованою від вихователя і суспільства в цілому.

Сформованість соціальних цінностей майбутнього вчителя історії можна охарактеризувати за такими критеріями:

А. Інтелектуальний. Його показниками є: 1) наявність історичної свідомості; 2) здатність до історичного мислення; 3) розвинутість соціальних уявлень; 4) наявність професійно-педагогічної свідомості; 5) здатність до педагогічної рефлексії.

Б. Емоційно-вольовий. Його показниками є: 1) здатність підтримувати емоційну рівновагу; 2) наявність толерантності.

В. Мотиваційний. Його показниками є: 1) потреба у спілкуванні; 2) потреба у наявності друзів; 3) потреба у професійній самореалізації; 4) потреба у соціальному оточенні.

Г. Поведінковий. Його показниками є: 1) наявність гуманної поведінки; 2) наявність соціальної активності майбутнього вчителя історії.

Метою діагностувального експерименту було з’ясування рівнів сформованості соціальних цінностей майбутніх учителів історії. Задля цього було відібрано 4 групи респондентів. В експериментальному дослідженні брали участь студенти історико-філологічного факультету Південноукраїнського державного педагогічного університету (м. Одеса)

імені К.Д. Ушинського – 143 особи. Діагностування проводилось за кожним компонентом означеного феномена: пізнавальним, емоційно-потребнісним та практично-діяльнісним.

Пізнавальний компонент відображає наявність знань моральних норм, соціальних цінностей, переконань, соціальних уявлень, професійно-педагогічної свідомості, історичного мислення, системи професійних знань, пізнавальних умінь і навичок.

Складовими частинами *емоційно-потребнісного компоненту* є емоційні стани, потреби, почуття і переживання, інтереси.

Практично-діяльнісний компонент складають учинки, прояви поведінки та соціальної активності особистості.

Під час аналізу даних за кожним компонентом соціальних цінностей у відповідності з такими характеристиками як ступінь прояву, глибина, повнота, соціальна значимість, визначаються параметри сформованості соціальних цінностей. За допомогою цих параметрів і відповідно до перерахованих критеріїв можна відобразити чотири нормативні моделі рівнів сформованості соціальних цінностей майбутніх вчителів історії.

Високий рівень сформованості соціальних цінностей відзначається у студентів, яким притаманна здатність до історичного мислення. У них сформована усталена та ієрархієзована система соціальних цінностей, установок і потреб. Вони мають високий рівень інтелектуального розвитку і розвитку соціальних уявлень, міцні та систематизовані знання з історичних та педагогічних дисциплін. Майбутні вчителі історії вільно володіють професійними прийомами, уміннями і навичками. Вони здатні до соціально-педагогічної рефлексії, творчої діяльності, у тому

числі пов'язаної з корисною для суспільства працею. Під час педагогічної практики майбутні вчителі завжди підтримують емоційну рівновагу, проявляють толерантність та педагогічний такт. Студенти мають усталені потреби у спілкуванні, наявності друзів та професійній самореалізації, намагаються знаходити для себе позитивне соціальне оточення. Приймають активну участь у гуртковій роботі, громадській діяльності. Багато з них входить до органів студентського самоврядування. У соціумі проявляють гуманну поведінку та соціальну активність. Вільно володіють термінологією з питання соціальних цінностей.

Середній рівень сформованості соціальних цінностей майбутнього вчителя історії характеризується його активною соціальною позицією. Але його соціальна позиція досить часто залежить від зовнішніх умов. У студентів є уявлення про історичне мислення, але саме історичне мислення сформоване ще не на високому рівні. Такі студенти, проявляючи достатній рівень розвитку інтелектуальних здібностей, мають систематизовані знання з історичних та педагогічних дисциплін. Вони здатні до творчої діяльності, корисної для суспільства праці, але в деяких випадках мотивами її виступає індивідуальна користь або вигода. Соціальні уявлення таких студентів досить сформовані, але деякі соціальні цінності вони або зовсім не вважають за цінності, або вважають їх цінностями, які не мають великого значення для суспільства. Вони здатні підтримувати емоційну рівновагу та проявляти толерантність. Студенти мають потребу у професійній самореалізації, спілкуванні, наявності друзів. Соціальним оточенням для них часто є друзі, з якими вони разом приймають участь у засіданнях гуртків, займаються громадською

діяльністю. Багато з цих студентів прагнуть приймати участь у студентському самоврядуванні.

Достатній рівень сформованості соціальних цінностей притаманний студентам, які мають певне уявлення про історичне мислення, але саме історичне мислення у них ще не сформоване. Вони проявляють достатній рівень розвитку інтелектуальних здібностей, мають достатні знання з історичних та педагогічних дисциплін. Їхня творча діяльність носить ситуативний характер та залежить від зовнішніх умов, власної користі та інших обставин. Соціальні уявлення таких студентів сформовані на достатньому рівні, але багато соціальних цінностей вони не вважають цінностями. Вони мають певні потреби у спілкуванні, наявності друзів, професійній самореалізації, соціальному оточенні. Але ці потреби мають ситуативний характер. Їхня поведінка досить гуманна. Соціальна активність таких студентів знаходиться на достатньому рівні, але дуже часто вона не виходить за межі групи або університету.

Низький рівень сформованості соціальних цінностей притаманний студентам, які зовсім не цікавляться подіями суспільного життя. Вони не розуміють таких понять як соціальні уявлення, історичне мислення, історична свідомість, професійно-педагогічна свідомість. Про поняття соціальні цінності вони ніколи не чули, а тому, і не здатні ідентифікувати їх із загального списку цінностей. Для них характерний низький рівень інтелектуальних здібностей, професійних знань умінь і навичок. У навчальній та суспільній діяльності таких студентів головним мотивом є не користь для суспільства, а особиста вигода, отримання диплому про вищу освіту і т. ін. Більшість таких студентів не планують у майбутньому працювати за обраною спеціальністю. Соціальне

довкілля ці студенти часто знаходять під час розваг за межами університету. У студентському колективі вони не проявляють активності, не мають потреби у спілкуванні та наявності друзів серед інших студентів групи та університету. Соціальну активність ці студенти не проявляють. Гуманність їхньої поведінки залежить від зовнішніх умов і обставин.

Виходячи з вищесказаного нами було розроблено ряд опитувальників, які використовувались під час діагностувального експерименту поряд з іншими методами діагностики. Звернемо увагу на деякі з них.

Першим опитувальником, який ми використали в ході даного експерименту був “Опитувальник сформованості соціальних цінностей майбутніх вчителів історії”. Студентам було подано список, який складається з соціальних цінностей. Їх завданням було прочитати перераховані цінності та дати оцінку значимості для себе і для суспільства за такою шкалою:

0 – взагалі не вважаю це цінністю;

1 – не вважаю це цінністю для себе, але вважаю це цінністю для суспільства;

2 – не вважаю це цінністю для суспільства, але вважаю це цінністю для себе;

3 – вважаю цінністю для себе, але не соціальною;

4 – вважаю цінністю для суспільства, але не соціальною;

5 – вважаю цінністю і для мене і для суспільства, але не соціальною;

6 – зовсім не важлива для мене соціальна цінність, але важлива для суспільства;

7 – важлива для мене соціальна цінність, але зовсім не важлива для суспільства;

8 – важлива соціальна цінність і для мене і для суспільства;

9 – дуже важлива соціальна цінність для мене, але для суспільства не дуже важлива;

10– дуже важлива соціальна цінність для суспільства, але для мене не дуже важлива;

11– дуже важлива соціальна цінність і для мене і для суспільства;

Подаємо зразок бланку опитувальника:

БЛАНК ОПИТУВАЛЬНИКА П.І.Б. _____

_____ Курс, група, факультет

_____ Вік _____ Ст
ать _____

№ п.п.	Соціальні цінності	Оцінка
1	Система освіти і виховання	
2	Мистецтво	
3	Культура, пам'ятки матеріальної, духовної культури та архітектури	
4	Література та система бібліотек	
5	Спілкування	
6	Сім'я, шлюб	
7	Колектив та колективізм	
8	Толерантність. Політична толерантність.	
9	Дружба, любов, кохання	
10	Мир	
11	Праця, працелюбність	
12	Альтруїзм	
13	Демократія	
14	Конституційний лад	
15	Верховенство права	
16	Патріотизм	
17	Законодавство і законність	
18	Свобода слова (гласність)	
19	Правосвідомість	
20	Соціальна	

	відповідальність	
21	Система правоохоронних органів	
22	Податкова система	
23	Система підприємств матеріального виробництва і торгівлі	
24	Система фінансово-економічних відносин	
25	Система кредитно-економічних відносин	
26	Система товарно-грошових відносин	
27	Система суспільного транспорту	
28	Система шляхів сполучення	
29	Система зв'язку	
30	Засоби масової інформації (телебачення, преса, радіотрансляція та ін.)	
31	Інтернет	
32	Система аварійних служб	
33	Служба пожежної безпеки	
34	Система служб надання комунальних послуг (водопостачання, газопостачання, електропостачання та ін.)	
35	Система медичного обслуговування та охорони здоров'я	
36	Система установ фізкультури та спорту (спорткомплекси, стадіони, спортивні секції, спортивні клуби та ін.)	
37	Система охорони природи та навколишнього середовища	
38	Суспільний порядок	
39	Система соціального захисту, охорони	

	дитинства та материнства	
40	Система пенсійного забезпечення	
41	Система трудового законодавства, охорони праці центрів зайнятості та працевлаштування населення	
42	Судова система	

За кількістю набраних балів визначався рівень сформованості соціальних цінностей майбутніх учителів історії: від 0 до 154 балів – соціальні цінності сформовані на низькому рівні; від 155 до 232 – на достатньому; від 233 до 308 – на середньому, і від 309 до 462 – на високому рівні.

В результаті даного дослідження було встановлено, що на високому рівні соціальні цінності були сформовані лише у 31% студентів, на середньому рівні – в 11 % студентів, на достатньому рівні – у 49 % студентів. У 9 % студентів соціальні цінності були сформовані на низькому рівні.

За даними цього опитування було визначено, що найбільш несформованими соціальними цінностями у майбутніх учителів історії є соціальна відповідальність, політична толерантність та, як не дивно, патріотизм. Виходячи з того, що дані соціальні цінності є особливо важливими для майбутніх учителів історії, було зроблено спробу більш глибокого дослідження їх сформованості з метою подальшого формування цих цінностей. Для цього нами було розроблено окремі опитувальники для діагностики рівня сформованості кожної з цих цінностей.

Вивченням відповідальності особистості займалось багато вчених (М.М. Аплетаєв, С.А. Маврін, О.П.Медведіцков, та ін.). Зокрема, К. Муздибаєв проаналізував зміст понять “відповідальність”, “соціальна

відповідальність”, узагальнив експериментальні дослідження відповідальності у різних життєвих ситуаціях [3]. І.Д. Бех звертає увагу на те, що “підростаюча особистість має набути досвіду відповідальної свободи вибору... Справжня людська свобода без відповідальності неможлива” [1]. Зарубіжні вчені, які займались дослідженнями з даної проблеми, створили спеціальні шкали, які дозволяють провести вимір соціальної відповідальності особистості: шкала відповідальності (Гоу) [5], шкала для виміру атитюдів соціальної відповідальності у дітей (Харріс) [6], шкала соціальної відповідальності (Берковиц и Луттерман) [4].

Дослідження даної проблеми набуває особливої актуальності у зв'язку з демократичними змінами в нашій країні. Враховуючи науковий досвід вітчизняних і зарубіжних дослідників у вивченні соціальної відповідальності особистості, нами було створено опитувальник сформованості соціальної відповідальності особистості та апробовано його під час здійснення професійної підготовки майбутніх учителів історії. Опитувальник сформованості соціальної відповідальності складається з 21-го висловлювання, яке необхідно оцінити за трибальною системою: 0 балів – зовсім не правильно; 1 бал – правильно деякою мірою (не завжди правильно); 2 бали – абсолютно правильно. Він показує, наскільки студент є відповідальною особою перед суспільством, друзями, і взагалі, людьми, що його оточують. У відповідності з кількістю набраних балів визначається приблизний рівень сформованості соціальної відповідальності особистості: від 0 до 14 – низький рівень; від 15 до 21 – достатній рівень від 22 до 28 – середній рівень; від 29 до 42 – високий рівень.

Висловлювання опитувальника

були такими:

1) я намагаюсь добре навчатись для того, щоб стати справжнім спеціалістом і приносити користь суспільству;

2) я впевнений у тому, що нашій державі можна принести користь тільки корисною діяльністю (сумлінною працею, підвищенням своєї кваліфікації і т.ін.);

3) я намагаюсь поводити себе виховано, тому що це запорука доброго прикладу підростаючому поколінню;

4) я завжди кидаю сміття тільки у смітник;

5) я намагаюсь підтримувати суспільний порядок, якщо цього вимагають обставини;

6) користуючись комунальними послугами я дотримуюсь усіх необхідних правил та положень, щоб не ставити під загрозу життя та спокій інших людей (використовую газове обладнання тільки за призначенням, вимикаю за собою світло, електроприлади, воду тощо);

7) я завжди дотримуюсь правил пожежної безпеки;

8) користуючись засобами зв'язку, я ніколи не порушую прав інших користувачів;

9) я завжди можу відповісти за свої слова, що пролунали по телебаченню, в радіотрансляційній мережі, були опубліковані в Інтернеті чи пресі;

10) я завжди повертаю свої борги, кредитні та фінансові зобов'язання;

11) у системі товарно-грошових відносин я завжди поведжусь чесно;

12) користуючись суспільним транспортом, я ніколи не затримую його, не вимагаю у водія зупинки в невстановленому місці;

13) якою б діяльністю я не займався, я завжди дбаю, щоб вона була безпечною для життя та здоров'я довколишніх;

14) я ніколи не забруднюю навколишнє середовище і дбайливо ставлюсь до природи;

15) я своєчасно сплачую податки, обов'язкові збори, тому що це запорука нормального функціонування пенсійної системи та державних служб;

16) я своєчасно сплачую плату за користування комунальними послугами (опаленням, газом, водою тощо), тому що без цього неможливо забезпечити їх надання;

17) я дбайливо ставлюсь до пам'яток культури, архітектури, мистецтва;

18) користуючись системою бібліотек, я дбайливо ставлюся до кожної книги, тому що після мене її можливо доведеться читати ще комусь;

19) я ніколи не порушую правил дорожнього руху;

20) я ніколи не порушую прав і свобод інших громадян;

21) я завжди готов відповісти за свої вчинки перед суспільством, батьками, дітьми, друзями, колегами по роботі (навчанню).

У результаті обробки та інтерпретації даних було отримано такі результати: 12 % опитуваних показали низький рівень сформованості соціальної відповідальності; 50 % - достатній; 22% - середній і 16 % - високий рівень.

Найактуальнішим питанням сьогодення, в контексті політичних подій у нашій державі, постає проблема примирення політичних сил, формування політичної толерантності як соціальної цінності студентської молоді. Враховуючи недостатню розробку даного питання в педагогічній літературі нами було зроблено спробу висловити своє бачення даної проблеми і запропоновано майбутнім учителям історії дати оцінку висловлюванням ще за одним опитувальником, розробленим нами. Рівень політичної толерантності студента визначався, як і в попередньому опитуванні, за кількістю набраних балів: від 0 до 3 балів –

політична толерантність знаходиться на високому рівні; від 4 до 8 балів – на достатньому; від 9 до 16 – на середньому і від 17 до 24 – на низькому рівні.

Висловлювання опитувальника були такими:

1) політична реклама завжди тільки дратує мене;

2) я завжди знаходжу момент для того, щоб посперечатися з кимось з приводу політики;

3) я завжди відстоюю свою політичну думку, навіть якщо співрозмовник наводить досить суттєві аргументи проти неї;

4) для мене головне політична ідея, а не те, якими засобами її втілюють у життя суспільства;

5) часто я не погоджуюсь з політичною думкою інших;

6) дивитись по телебаченню виступ політика, якого я не підтримую, для мене просто катування;

7) я намагаюсь уникати спілкування зі знайомими, які дотримуються політичних думок, що є протилежними моїм;

8) мені неприємно виконувати будь-яку спільну навчальну роботу зі своїми політичними опонентами;

9) мене дратують люди, які не згодні з моєю політичною думкою;

10) для найкращого життя в державі повинна бути монополія однієї політичної партії;

11) “Конструктивна опозиція” – шлях до зради своїм політичним ідеям;

12) порядок у країні можна забезпечити тільки радикальними діями.

У результаті обробки та інтерпретації даних було отримано такі результати: 27 % опитуваних показали низький рівень сформованості політичної толерантності; 30 % - достатній; 12% - середній і 31 % - високий рівень.

Для визначення рівня сформованості патріотизму було

запропоновано студентам ще один опитувальник, в якому необхідно було оцінити наведені висловлювання теж за трибальною системою: 0 балів – зовсім не правильно; 1 бал – правильно в деякій мірі (не завжди вірно); 2 бали – абсолютно правильно.

Висловлювання були такими:

1) я люблю свою Вітчизну;

2) я завжди намагаюсь купувати вітчизняний товар, для підтримки вітчизняного виробника;

3) я користуюсь тільки національною валютою;

4) я дбайливо ставлюсь до природних ресурсів нашої країни;

5) я економно використовую воду, електроенергію, газ, тому що бажаю жити в заможній державі;

6) я поважно ставлюсь до державної та національної символіки нашої країни;

7) я прагну допомагати своїй країні сумлінною працею;

8) я завжди намагаюсь підтримувати дух патріотизму в своїх знайомих;

9) я ніколи не зраджу своїй державі, і буду діяти тільки в її інтересах;

10) я залишусь працювати у своїй країні, навіть якщо мені запропонують більш вигідне місце роботи за кордоном;

11) я бажаю жити тільки у своїй державі;

12) якщо в мене з'явиться можливість отримати освіту в іншій країні, я повернусь на Батьківщину, щоби приносити їй користь отриманою освітою.

У відповідності з кількістю балів визначався приблизний рівень патріотизму студентів: від 0 до 8 – низький рівень; від 9 до 12 – достатній рівень; від 13 до 16 – середній рівень; від 17 до 24 – високий рівень.

У результаті обробки та інтерпретації даних було отримано такі результати: 37 % опитуваних показали

низький рівень сформованості політичної толерантності; 20 % - достатній; 11% - середній і 32 % - високий рівень.

Дані опитувальники надали нам можливість отримати певні уявлення про рівень сформованості соціальних цінностей у майбутніх учителів історії. Отримані дані були підтверджені використанням інших методів діагностики, а також використанням опитувальників інших авторів:

1) Методика "Ціннісні орієнтації" (автор: М. Рокич);

2) Морфологічний тест життєвих цінностей (автори: В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина);

3) Мотивація професійної діяльності (методика К.Замфір у

модифікації А. Реана);

4) Методика "Шкала совісності" (автори: В.В.Мельников, Л.Т. Ямпольский);

5) Діагностика комунікативної толерантності (автор: В.В. Бойко);

6) Діагностика особистісної установки "альтруїзм-егоїзм";

7) Експрес-діагностика соціальних цінностей особистості;

8) Діагностика реальної структури ціннісних орієнтації особистості (автор: С. С. Бубнова);

9) Визначення життєвих цінностей особистості (Must-тест) (автори: П.М. Іванов, Є.Ф. Колобова);

10) Активізуючий опитувальник-шутка "ЯК ПОЖИВАЄШ?" (автор: М.С. Пряжніков).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Виховання особистості. У 2-х кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: Теоретико-технологічні засади. – К.: Либідь, 2003. – С. 36.

2. Кэнфилд Д., Сикконе Ф. 101 совет о том, как повысить самооценку и чувство ответственности у школьников. – М.: УРСС, 1997. – 360 с.

3. Муздыбаев К. Психология ответственности. / В.Е. Семенов. – Л.: Наука. Ленинградское отделение., 1983. – 240 с.

4. Berkowitz L., and Lutterman K. G. The traditionally socially responsible personality. — Public Opinion Quarterly, 1968, 32, 1969—1985.

5. Gough H., McClosky P., and Meehl P. A personality scale for social responsibility. — Journal of Abnormal and Social Psychology, 1952, 47, 73-80.

6. Harris D. A scale for measuring attitudes of social responsibility in children. — Journal of Abnormal and Social Psychology, 1957, 55, 322—326.

Подано до редакції 08.05.06

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена диагностике сформированности социальных ценностей будущих учителей истории. Определены критерии сформированности социальных ценностей, выделены компоненты данного феномена. Отображено четыре

нормативные модели уровней сформированности социальных ценностей. Приведены примеры анкет, использованных при диагностике сформированности социальных ценностей.

SUMMARY

The article describes diagnostics of social values of future history teachers; ascertains criteria of development of

social values; points out some components of the mentioned phenomenon; displays four normative

models of levels of social values development; demonstrates some examples of questionnaires used when diagnosing the levels of social values development.

Наук керівник: к пед н. доц. О.М. Яцій